

Halina Twaranowicz

Ангажавнасць кампаравнатывістыкай : (да 70-годдзя Базыля Белаказовіча)

Acta Polono-Ruthenica 6, 21-28

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Halina Twaranowicz
(Polska, Białystok)

Ангажаванасць кампаратывістыкай (да 70-годдзя Базыля Белаказовіча)

Генеральна параўнанне – найперш вынік няўрымслівага чалавечага памкнення ў таемныя сховы, дзе ўладарыць сама сутнасць – прадметаў, з’яў, паняццяў. Супаставіць, суаднесці, каб вытлумачыць. Зразумела, каб параўнанне адбылося, папярэдне павінны ўзнікнуць, сфарміравацца самі з’явы, прыпадабненне якіх па агульнай прыкмеце дало б магчымасць выявіць іхнія прыхаваныя істотныя асаблівасці. У сваю чаргу адкрыццё новых ведаў, працэс узаемнага спасціжэння сігналізуе аб узнікненні новай інфармацыйнай рэчаіснасці. Увогуле параўнальнае вывучэнне ў любой сферы – прынцыпова новы этап даследавання, лагічны вынік назапашвання ведаў, іх асэнсавання ўжо на іншым якасным узроўні. У літаратуразнаўстве якраз на гэтым узроўні адкрываюцца перспектывы вызначэння сыходжанняў унутранага плана – тыпалогіі сутнасцей, што азначае выяўленне агульначалавечых каштоўнасцей на лакальнай прасторы асобных нацыянальных твораў і творчых індывідуальнасцей.¹

Параўнальна-гістарычнае літаратуразнаўства, своеасабліва бласлаўёнае рукою энцыклапедычна дасведчанага, мудрага І. В. Гётэ, вядзе свой радавод з першай паловы XIX стагоддзя. Гэта менавіта І. В. Гётэ ў 1827 годзе ў размове са сваім сакратаром І. Экерманам вызначыў сукупнасць розных нацыянальных літаратур як літаратуру сусветную: „Зараз мы ўступаем у эпоху сусветнай літаратуры, і кожны павінен цяпер садзейнічаць таму, каб паскорыць з’яўленне гэтай эпохі”.² Зразумела, сусветны літаратурны працэс запачаткоўваўся і разгортваўся ад самага ўзнікнення літаратурнай творчасці ў розных рэгіёнах свету. Аднак само паняцце „сус-

¹ Г. П. Тварановіч, *Беларуская літаратура: паўднёваславянскі кантэкст (Адзінства генезісу, тыпаў літаратур і характар узаемасувязей)*, Мінск 1996, с. 5.

² И. Экерман, *Разговоры с Гёте*, Москва 1934, с. 348.

ветная літаратура” магло выкрышталізавацца толькі ў выніку значных літаратурных кантактаў і абмену народаў сваімі культурнымі каштоўнасцямі. Толькі тады стала магчымым усведамленне сукупнасці розных нацыянальных літаратур як сусветнага прыгожага пісьменства. Такім чынам, самі сацыяльна-гістарычныя ўмовы, сама эвалюцыйная хада чалавецтва спарадзілі кампаратывістыку – новы раздзел у гісторыі літаратуры, заняты вывучэннем міжнародных літаратурных сувязей і адносін, сыходжанняў і адрозненняў паміж літаратурна-мастацкімі з’явамі ў розных краінах. Кафедры параўнальнага літаратуразнаўства цягам XIX стагоддзя былі адчынены ва універсітэтах Расіі, Францыі, Швейцарыі, Італіі.

Неацэнны ўклад унёс у развіццё кампаратывістыкі, у прыватнасці славістыкі, Адам Міцкевіч. Прачытаны ім з 1840 па 1844 год у Колеж дэ Франс курс лекцый па славянскіх літаратурах захоўвае сваю гарачую актуальнасць і ў наш час. Славяназнаўчыя інтарэсы Адама Міцкевіча, што сталіся яго сапраўды пажыццёвым высоканатхнёным стымулам, вылучаюцца глыбока навуковым падыходам, пільнай увагай да кожнага значнага факта, што тычыцца прадмета яго зацікаўленняў.

Трэба адзначыць, што, нягледзячы на дастатковы часавы вопыт развіцця, кампаратывістыка дасюль знаходзіцца ў стадыі росту, распрацоўкі, удакладнення навуковых дэфініцый. У 1983 годзе пабачыла свет кніга французскіх навукоўцаў П. Брунэля, К. Пішуа, А.-М. Русо пад выразнай назваў *Што такое параўнальнае літаратуразнаўства?* Мэтаю свайго даследавання аўтары бачаць апісанне ўжо сфармаванай дысцыпліны і папярэджаюць ва ўводзінах, што перад чытачом не апалогія параўнальнага літаратуразнаўства, а спроба тлумачэння гэтай з’явы. У сціслым выглядзе падаецца шматлікая інфармацыя, якая ахоплівае значны абсяг кампаратывістыкі ад часу яе ўзнікнення. Аўтары кнігі, зыходзячы з запатрабаванасці параўнальнага літаратуразнаўства самой чалавечай рэчаіснасцю, з дастатковым аптымізмам глядзяць на далейшыя перспектывы яго развіцця: „Перад намі навука, якую цікавяць надзвычай разнастайныя пытанні і якая валодае схільнасцю да абагульнення. Гэта навука, якая разглядае любую літаратурную з’яву незалежна ад часу і месца. [...] Не здраджаючы сваёй існасці, параўнальнае літаратуразнаўства сёння сталася з’явай сусветнага маштабу і набыло надзвычай разнастайныя формы ў розных краінах свету. Канкрэтныя ўвасабленні гэтай навукі вызначаюцца духоўнымі традыцыямі кожнай нацыі, ейнымі патрэбамі і культурай. [...] Апавядаючы пра параўнальнае літаратуразнаўства, нельга не спыніцца на сувязі, што існуе паміж гэтай з’явай у

духоўным развіцці чалавецтва пэўнымі зменамі ў псіхалогіі людзей. Кампаратывістыка, як адмысловая галіна дзейнасці жменькі навукоўцаў, разам з тым ёсць вынікам той сукрытай духоўнай працы, што адбываецца ў грамадстве”.³

Сапраўды, акрамя навуковага, кампаратывістыка мае вялікае грамадска-сацыяльнае значэнне, бо раскрывае агульныя культурна-гістарычныя шляхі развіцця розных народаў і ўрэшце – усяго чалавецтва. Пэўным чынам праграмную гуманістычную думку выказаў у артыкуле *Пра грамадскую адказнасць літаратуразнаўства* акадэмік Дз. Ліхачоў: „У літаратуразнаўстве патрэбны розныя тэмы і вялікія «адлегласці», паколькі яно змагаецца з гэтымі адлегласцямі, імкнецца пераадолець перашкоды паміж людзьмі, народамі і вякамі. Літаратуразнаўства выходзіць чалавечую сацыяльнасць – у самым высакародным і глыбокім сэнсе гэтага слова”.⁴

І асабліва адказнасць ускладаецца тут менавіта на кампаратывістыку, паколькі яе неабсяжны часавы і прасторавы матэрыял дазваляе, па трапнаму вызначэнню лаўрэата Нобелеўскай прэміі Іва Андрыча, узводзіць „масты”, што садзейнічалі б пераадоленню як дзяржаўных меж, так і чалавечага „бязладдзя, смерці і недарэчнасці”.⁵

Параўнальнае літаратуразнаўства ахоплівае як усе перыяды сусветнага літаратурнага працэсу, так і ўсе ўзроўні існавання мастацкага твора ў рэчышчы пэўнага літаратурнага метаду, накірунку, жанру, урэшце, аўтарскай індывідуальнасці. Параўнальна-гістарычныя даследаванні выяўляюцца, з аднаго боку, у тыпалагічных сувязях, аналогіях – сыходжаннях, выкліканых гістарычным падабенствам грамадскага і культурнага развіцця народаў, творчых асоб, з другога боку – у кантактных сувязях як выніку культурных узаемін, разнастайных форм літаратурнай рэцэпцыі, а таксама ў яшчэ глыбейшых – генетычных сувязях, абумоўленых паходжаннем даследуемага матэрыялу з агульнай крыніцы.

Поспех у любой галіне чалавечай дзейнасці вызначаецца індывідуальнай зацікаўленасцю, прафесіяналізмам. У гуманістыцы, аднак, дзякуючы гэтым параметрам якасць бачання, пранікнення ў глыб матэрыі ўзрастае ці не кратна. І асабліва прыкметны, выразны асабісты пачатак у параўнальным літаратуразнаўстве. Маецца на ўвазе роля ўласнага вопыту,

³ П. Брунэль, К. Пішуа, А.-М. Русо, *Што такое параўнальнае літаратуразнаўства?*, Мінск 1996, с. 39, 40, 41.

⁴ Д. Лихачев, *Литература–Реальность–Литература*, Ленинград 1981, с. 101.

⁵ И. Андрич, ... *Человеку и человечеству*, Москва 1983, с. 234.

светапогляду, сфарміраванага ў адпаведным нацыянальным, культурным асяроддзі. Успрыняцце даследуемай літаратурнай з’явы непазбежна адбываецца з гэтага абавязковага для ўсіх унутранага „ларогу”, прыхаваная адметнасць якога можа быць вызначана як асабовая тыпалогія. Феномен асабовай тыпалогіі якраз з’яўляецца перавагаю параўнальнага літаратуразнаўства перад літаратуразнаўствам уласна айчынным. Хай сабе гэтая асабовая тыпалогія праяўляецца толькі на падсвядомым узроўні, але ж вядома, што кожнай думцы папярэднічае найперш пачуццё, эмацыянальны пасыл. Так і ў дадзеным выпадку выснова ёсць вынік працэсу, забяспечанага якраз рознымі ўзроўнямі, складнікамі ўспрыняцця разглядаемага матэрыялу.

Здаецца, няма буйнога славістычнага асяродка, як у Польшчы, так і за яе межамі, дзе б не ведалі, не лічыліся з даследаваннямі прафесара Базыля Белаказовіча. Уражае абсяг яго навуковых інтарэсаў: руская і беларуская літаратуры, культуралогія, літаратурная кампаратывістыка, пагранічча культур, культурны цэнтр і яго перыферыя, рэгіяналізм і малыя айчыны, краіна нараджэння як культуровы чыннік творчасці, праблема асіміляцыі і захавання ўласнай тоеснасці ў літаратурах пагранічча, ідэалы этнічнай ментальнасці, стэрэатыпы і маргіналіі...⁶

Пачатак жыццёвага шляху Базыля Белаказовіча – у ваколіцах старажытнага Бельска Падляскага, своеасаблівай сэрцавіны надзвычай адметнага па сваіх геапалітычна-культурных параметрах рэгіёна: „Падляшша – вялікае памежжа славянскіх і балтыйскіх культур, велізарная лабараторыя іх узаемапрацікання, што існуе цягам стагоддзяў. Падляшша – гэта і тое выключнае месца, дзе культуры славянскага Захаду, Поўдня і славянскага Усходу, аднолькава як заходнееўрапейскія і ўсходнеславянскія культуры, уваходзілі ў непасрэднае, самае цеснае ўзаемадзеянне на працягу многіх стагоддзяў. Нарэшце, Падляшша – гэта крайняя заходняя вобласць распаўсюджання ўсходнеславянскіх культур, заходняя граніца іх існавання”.⁷

Відавочна, што плённыя напрацоўкі Базыля Белаказовіча з’яўляюцца паспяховай рэалізацыяй унутранага патэнцыялу, дадзенага самім нараджэннем на поліфанічным Падляшшы, веданнем, адчуваннем галоўных праблем, шмат якога даследуемага матэрыялу ўжо інтуітыўна,

⁶ *Współcześni slawiści polscy. Informator*, Kraków 2000, s. 16.

⁷ Ю. А. Лабинцев, *Международная славяноведческая программа „История книжной культуры Подляшья”*, Минск 1992, с. 3.

знутры. І ў дадзеным выпадку якраз можна гаварыць пра механізм дзеяння асабовай тыпалогіі.

Увогуле ж пачынаў Базылі Белаказовіч з працы на адной з найспецыфічных, складаных дзялянак параўнальнага літаратуразнаўства. Маецца на ўвазе даследаванне дачыненняў таго ці іншага пісьменніка з пэўнай краінай, народам. Акрамя дасканалыя ведання біяграфіі і творчасці разглядаемай асобы, тут навуковец мусіць свабодна валодаць метадыкай, тэарэтычным інструментарыем кампаратывістыкі. Даследаванні такога кшталту належаць да сферы кантактных сувязей, аднак значную ролю адыгрываюць тут і разнастайныя тыпалагічныя аналогіі. І менавіта Базылю Белаказовічу, выпускніку Ленінградскага універсітэта, аказалася пад сілу стварыць дастаткова вычарпальную панараму ўзаемадачынненняў Льва Талстога з Польшчай.

Не выклікае сумніву значэнне даследаванняў такога плану. Па-першае, новая інфармацыйная рэчаіснасць, узнікшая ў выніку арганічнага спалучэння асобных фактаў, ньюансаў, настройў, уносіць істотныя карэктывы ў агульныя ўяўленні аб пісьменніку, садзейнічае паглыбленню інтэрпрэтацыі яго творчасці. Па-другое, у дадзеным выпадку якраз рэалізуецца сацыяльна-грамадская функцыя кампаратывістыкі, асабліва калі гаворка ідзе пра выбітную, вехавую ў пэўным сэнсе асобу, якой і з'яўляецца Леў Талстой. Змяняюцца сацыяльна-грамадскія ўклады, адбываюцца сусветныя войны, рэвалюцыі, палітычныя і прыродныя катаклізмы, а сказанае Талстым пра чалавека і чалавецтва застаецца важным, актуальным. Леў Талстой і надалей – адзін з найдакладных маральна-этычных, эстэтычных камертонаў, прынамсі, для насельнікаў хрысціянскай айкумены. Гаспадар Яснай Паляны заўсёды чэрпаў добрасумленна глыбока, а па яго ж словах: „Чым глыбей зачарпнуць, тым агульней для ўсіх знаёмае і роднае”.⁸

Грунтоўная манаграфія *Сувязі Льва Талстога з Польшчай* пабачыла свет у 1966 годзе. Пэўна, карпатлівая, настойлівая праца над ёй была яшчэ адным своеасаблівым універсітэтам для Базыля Белаказовіча. Увогуле як не падзвіцца даследчыцкай смеласці маладога навукоўца! Выпрацоўка канцэпцыі даследавання, канкрэтных падыходаў вымагала дастатковай прафесійнай вопытнасці, сталасці, якія ў дадзеным выпадку мусілі набывацца ў самім працэсе асэнсавання надзвычай складанай філасофска-эстэтычнай, светапогляднай з'явы. Ды ёсць усе падставы сказаць, што Базылю Белаказовічу „пашанцавала”, што яго навуковыя

⁸ Л. Толстой, *Полное собрание сочинений*, т. 66, с. 254.

магчымасці разгортваліся, умацоўваліся ў судакрананні, здавалася б, з якраз „непад’ёмнаю” для маладога даследчыка тэмаю. Вынікам усебаковага аналізу фарміравання поглядаў Льва Талстога на польскае пытанне, разгляду польскага пытання ў аспекце этыка-рэлігійнай сістэмы Талстога, перапіскі Льва Талстога з палякамі, рэцэпцыі Львом Талстым польскай культуры сталі высновы найперш светапогляднага характару: „Аднак Талстой-мастак заўсёды перамагаў Талстога-філосафа. І тут мы падыходзім да надзвычай цікавай праблемы, а менавіта: на прыкладзе адносін да Польшчы і палякаў мы назіраем, як разбуралася і крушылася абстрактная рэлігійна-этычная сістэма Талстога з яго адмаўленнем усякага патрыятызму, з яго пастулатам непраціўлення злу насіллем, з яго ідэяй хрысціянскай любові, уседаравальнасці і адплаты добром за зло. У супастаўленні з трагізмам сітуацыі нашага народу непрыёмальнай аказвалася мараль, заснаваная на абсалютных, метафізічных, рэлігійных прадпасылках. У той жа час пры канкрэтным разглядзе падзей польскага нацыянальна-вызвольнага руху давала вынікі і перамагала мараль, заснаваная выключна на чалавечых фактарах. Прыгнечаны і пераследуемы польскі народ знаходзіў у Талстым свайго абаронцу. У спачуванні пісьменніка Польшчы адлюстравалася характэрнае для яго светабачання памкненне да ўстаранення граху свайго антыпольскага выхавання, да выкуплення віны і выратавання гонару народа, якога быў супольнікам, і культуры якога быў адным са стваральнікаў”⁹, – пераканаўча сцвярджае Базылі Белаказовіч у рэзюме да сваёй манаграфіі.

Ёсць удзячныя тэмы, праблемы, якія ад самага пачатку назаўсёды ўцягваюць даследчыка ў сваю плённую арбіту. Польскія сувязі Л. Талстога якраз належаць да ліку такіх тэм. І цалкам зразумела, чаму ў 1995 годзе пабачыла свет адна з чарговых манаграфій Базыля Белаказовіча, у якой удакладняюцца, канкрэтызуюцца ўзаемадачынненні Льва Талстога і яго гарачага прыхільніка, выдатнага польскага славіста Марыяна Здзяхоўскага, між іншым, як і Базылі Белаказовіч, выпускніка Пецябургскага ўніверсітэта.¹⁰ Істотна, што папярэднічаў гэтаму даследаванню скрупулёзны разгляд Базылём Белаказовічам польска-рускіх узаемасувязей XIX стагоддзя.¹¹

⁹ B. Białokozowicz, *Lwa Tolstoja związki z Polską*, Warszawa 1966, s. 385.

¹⁰ B. Białokozowicz, *Marian Zdziechowski i Lew Tolstoj*, Białystok 1995.

¹¹ B. Białokozowicz, *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971.

З поўным правам можна сказаць, што Базылі Белаказовіч, даследуючы культурна-гістарычныя варункі Падляшша XIX стагоддзя, сам з'яўляецца прадаўжальнікам справы, распачатай яго папярэднікамі-землякамі: М. Янчуком, І. Даніловічам, Я. Ярашэвічам, М. Баброўскім, А. і П. Сасноўскімі... Гісторыя ствараецца асобамі, постацямі – яны напаўняюць зместам час і нярэдка менавіта па іхняй дзейнасці пазнаюцца гістарычныя перыяды. Думаецца, невыпадкова, як і ў справе польска-рускіх сувязей, найперш у цэнтры ўвагі Базыля Белаказовіча аказалася асоба, якая выразна прэзентавала ўсім сваім жыццём поліфанічнае Падляшша, а менавіта Мікалай Янчук¹² – вучоны-славіст, даследчык літаратуры, фалькларыст, этнограф, мовазнавец, антраполог, музыказнавец, драматург, паэт, перакладчык, кампазітар.

У многім дзякуючы свайму геапалітычнаму становішчу Беларусь ад веку з'яўляецца месцам сустрэчы і адаптацыі розных славянскіх, а таксама канфесійных традыцый. І сапраўды канцэнтраванае выяўленне гэтая асаблівасць беларускага шляху мае на Падляшшы. Вывучэнне ж гэтай шматаспектнай праблемы, канкрэтызацыя яе на асабовым узроўні ўяўляе сабой справу надзвычай складаную, але і ўдзячную, як засведчыла даследаванне Базыля Белаказовіча.

М. М. Косанавіч, рэцэнзуючы чарговую кнігу Базыля Белаказовіча¹³, напрыканцы свайго разгляду ў бялградскай „Славiстыцы” настойліва раіць калегам пазнаёміцца з гэтым выданнем, „бо яно ўтрымлівае цікавыя факты з беларускай гісторыі, дадзеныя аб выбітных асобах беларускай літаратуры, аб беларускіх патрыётах, людзях, чыёй жыццёваю задачай было абуджэнне беларускай нацыянальнай свядомасці ў сваіх земляках, што жылі ў шматэтнічным і шматканфесійным асяроддзі”.¹⁴ Між іншым, сербская рэцэнзентка асаблівую ўвагу звяртае на раздзел, прысвечаны Адаму Міцкевічу. На яе думку, гэты раздзел з'яўляецца для сербскага чытача найбольш займальным і нават сенсацыйным: „У кожнага з нас гэтае імя (Адам Міцкевіч – Г. Т.) абуджае асацыяцыі пра польскую літаратуру, кожны ўспрымае Адама Міцкевіча як польскага паэта. [...] Базылі Белаказовіч нас пераконвае, што беларускае паходжанне

¹² B. Białokozowicz, *Mikołaj Janczuk (1859-1921). Podlaskie skrzyżowania tradycji słowiańskich*, Olsztyn 1996.

¹³ B. Białokozowicz, *Między Wschodem a Zachodem. Z dziejów formowania się białoruskiej świadomości narodowej*, Białyostok 1998.

¹⁴ „Славистика”. Књига IV (2000). Београд, 2000, с. 286.

прозвішча неаспрэчнае, аб чым сведчыць і ягоная этымалогія”.¹⁵ Так, абапіраючыся і на этымалогію прозвішча паэта, і на месца яго нараджэння, Базылі Белаказовіч пераканаўча даводзіць, што геній Адама Міцкевіча належыць і беларускай культуры, чым даследчык актыўна садзейнічае ўсталяванню навуковай аб’ектыўнасці. Увогуле Адам Міцкевіч належыць да тых слынных асоб, жыццёвы і творчы шлях якіх здаўна з’яўляецца для Базыля Белаказовіча гуманістычным крытэрыем пры асэнсаванні найскладаных перыядаў у развіцці славянства.

„Мартыралог творцаў і дзеячаў беларускага нацыянальнага адраджэння робіць ашаламляльнае ўражанне, – значае напрыканцы кнігі *Паміж Усходам і Захадам. З гісторыі фарміравання беларускай нацыянальнай свядомасці* Базылі Белаказовіч. – І заслугоўвае, несумненна, апрацоўкі і выдання in тетогіам спецыяльнай кнігай. Сотні, тысячы імён!.. Квет беларускай інтэлектуальнай эліты, культурна так цесна звязанай як з Польшчай, так і з Расіяй. Заслугоўваюць увагі і ўсё яшчэ не разгаданыя і не вывучаныя меандры беларускага лёсу ХХ стагоддзя. Датычыцца тое не толькі Беларусі, але і беларускай дыяспары, рассяянай па ўсім свеце. Да некаторых спраў і праблем гэтага абсягу аўтар дадзенай кнігі мае намер неўзабаве вярнуцца”.¹⁶ Безумоўна, кампетэнтнасць і грунтоўнасць гэтага звароту гарантаваны неацэнным вопытам шматгадовай працы Базыля Белаказовіча ў літаратуразнаўстве, у розных галінах кампаратывістыкі.

Маюць рацыю ўжо згаданыя тут французскія вучоныя, калі сцвярджаюць, што канкрэтныя ўвасабленні параўнальнага літаратуразнаўства вызначаюцца традыцыямі, патрэбамі кожнай нацыі. Досыць рэдка, аднак, сустракаецца тып універсальнага кампаратывіста, якому дадзена вычуваць праблемы сукупнасці народаў, некалькіх рэгіёнаў. Базылі Белаказовіч належыць да іх ліку.

¹⁵ Ibidem, с. 284.

¹⁶ В. Біялкозавіч, *Міędzy Wschodem a Zachodem...*, s. 151.